

Västmanlands läns museum
Kulturmiljö Rapport B
2015:B2

Tumbo kyrkogård

Kulturhistorisk inventering av gravvårdar

Inventering

Tumbo socken
Södermanlands län

Sara Bäckman och Ellen Holtermann Wiig

 västmanlands läns
MUSEUM

– en del av Landstinget Västmanland

Tumbo kyrkogård

Kulturhistorisk inventering av gravvårdar

Inventering

**Tumbo socken
Södermanlands län**

Länsmuseets dnr: VLM 150033

Sara Bäckman och Ellen Holtermann Wiig

VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
Kulturmiljö rapport B
2015:B2

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlgatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2015

Omslagsfoto: Tumbo kyrka 2015. BildID: Vlm_kmvSB-4359

Foto: Där inget annat anges är fotografier tagna av Sara Bäckman och Ellen Holtermann Wiig, Västmanlands läns museum.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-87828-11-9

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Metod och avgränsning	7
Blankettnyckel.....	7
Lagar och förordningar.....	9
Svenska kyrkogårdar genom tiderna	10
Medeltiden.....	10
Från reformation till industrialism	10
Den funktionella och demokratiska kyrkogården	12
Tumbo kyrkogård ur ett historiskt perspektiv	13
Tumbo socken	13
Kyrkomiljön	13
Kyrkogården.....	13
Kvartersbeskrivning av Tumbo kyrkogård	15
Kulturhistorisk värdering	17
Kriterier för kulturhistorisk värdering	17
Gravvårdar.....	18
Framtida hantering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.....	20
Riktlinjer för framtida hantering av kvarter	20
Litteratur och källor.....	22
Administrativa uppgifter	23

Inledning

På uppdrag av Hällby församling med Tumbo och Råby-Rekarne kyrkliga samfällighet har Västmanlands läns museum genomfört en inventering och kulturhistorisk värdering av gravvårdarna på Tumbo kyrkogård.

Enligt kulturmiljölagen (SFS 1988.950) ska alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas. En kyrkogård bär på ett gediget kulturarv, ofta med medeltida ursprung. Samtidigt som detta ska tas tillvara och förvaltas för oss och framtiden, ska man även kunna bruka kyrkogården för sitt ändamål. Syftet med inventeringen och värderingen är att ge samfälligheten ett underlag för framtida planering av vård och användning. Inventeringen visar hur kyrkogårdens gravvårdsbestånd ser ut idag, och den kulturhistoriska karakteriseringen och värderingen pekar ut vilka gravvårdar som har högt kulturhistoriskt värde och ska bevaras för framtiden.

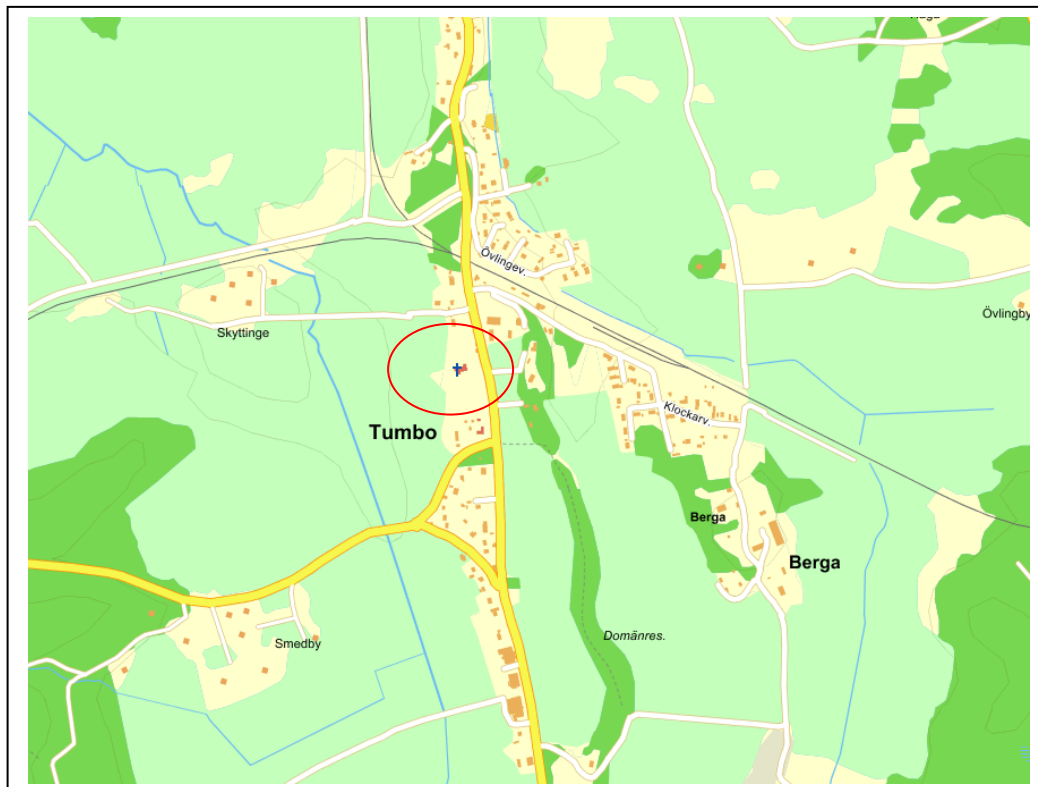

Bild 1. Karta över Tumbo samhälle. Tumbo kyrka är inringad.

Uppdraget har utförts under 2015 och omfattar en översiktlig inventering av kyrkogården, inventering och fotodokumentation av samtliga gravvårdar, arkiv- och litteraturstudier samt identifiering av kulturhistoriska värden. Arbetet med inventeringen har utförts av byggnadsantikvarierna Sara Bäckman och Ellen Holtermann Wiig på Västmanlands läns museum.

Metod och avgränsning

Tumbo kyrkogård har inventerats i juni år 2015. Inventeringen på plats har skett genom okulär besiktning, fotografering av samtliga gravvårdar samt uppmätning av utvalda gravvårdar. För att få en total överblick över gravarna och bättre kunna göra den kulturhistoriska värderingen, har alla gravvårdar inventerats. Fältdata har sedan kompletterats med uppgifter från gravbok, gravregister och fotografier tagna i fält.

För varje gravsten har det tagits fram en blankett med information om gravnummer, ålder, inskription med mera. Blanketterna för de kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna finns som bilaga till rapporten, de övriga blanketterna finns i Västmanlands läns museums arkiv.

Den kulturhistoriska värderingen är utförd av Sara Bäckman och Ellen Holtermann Wiig enligt kriterierna givna i Centrala Gravvårdskommitténs (CGK) *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* (Handboken) från 2007. Även Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* från 2002 har använts, dock med vissa justeringar för att kunna tillämpa värderingsmodellen på gravvårdar.

Blankettnyckel

Blanketterna innehåller information om och foto av gravvårdarna på kyrkogården. Här nedan följer en beskrivning och avgränsning av den data vi har valt att ta med.

Placering:

Gravvårdens placering på kyrkogården. Gravvårdarna identifieras utifrån de kvarter som finns, TGK, TNK, TU A-E samt det gravnummer som är kopplat till gravplatsen. Askgravplatsen har mindre naturstenar med inskription. Dessa är inte medtagna i inventeringen. Hela kyrkogården har gravnummer löpande från 1. Inventerings-ID anvisar vilket nummer gravvården fått i Vlms databas. Grav med lägst gravnummer i kvarter TGK har fått inventerings-ID 1, sedan får de stigande nummer i den ordning de ligger.

Gravplatsens utseende: Ytmaterial

Med ”ytmaterial” menas materialet på själva graven, det vill säga gräs, grus eller annat. De allra flesta gravarna är gräsövertäckta. Fyra gravar har grus som ytmaterial även om flera gravar vittnar om tidigare grustäckning eftersom stenramen finns kvar.

Gravplatsens utseende: Omgärdning

Här menas det som direkt omgärdar gravvård och gravplats. Stenramar, gjutjärnsstaket samt grusbädd finns representerat på Tumbo kyrkogård.

Gravplatsens utseende: Vegetation

Vegetation avser fast helårsvegetation.

Gravvårdens utseende: Gravvårdstyp

Med detta menar vi om gravvården är stående, liggande eller annat. När en stående gravvård är nedlagt av säkerhetsskäl har vi angett denna som ”stående*”. I de fall när det är en liggande sten som är sekundär till en stående vård är fotot taget så den liggande stenen ses i relation till stående vård och eventuell vegetation.

Gravvårdens utseende: Mått

Gravvårdar som bedömts som kulturhistoriskt värdefulla har mått som anger höjd. Höjdmåttet är taget från marknivå.

Gravvårdens utseende: Material

Samtliga gravvårdar i Tumbo är gjorda i trä, järn eller sten, med sten som det absolut vanligaste materialet. I de fall där vi vid okulär besiktning inte har kunnat fastställa bergarten har vi endast skrivit ”sten”. I två fall har vi angett ”Ej utrett- gjuten?” där vården verkar vara gjuten kalksandsten. De flesta stenvårdarna är dock gjorda i granit; här har vi anmärkt om det är röd, grå eller svart granit.

Gravvårdens utseende: Ytbehandling

Vi har endast tagit med ytbehandlingen på framsidan, då vi anser det som den viktigaste uppgiften. I de fall där det även är inskription på baksidan har vi dock tagit med ytbehandlingen på denna sidan.

Gravvårdens utseende: Skador

De allra flesta gravvårdarna är i gott skick. I de fall där inskriptionen fortfarande har avläsbara rester efter förgyllning har vi antecknat att förgyllningen saknas.

Text och dekor: Titel

Om inskriptionen på gravvården innehåller en titel på den gravlagde förtydligas det här.

Text och dekor: Texttyp

Med detta menas om inskriptionen är försänkt eller upphöjd och om den är målad eller förgylld. Vi har enbart anmärkt förgyllning eller färg om det finns spår av det kvar; med stor sannolikhet har flera äldre gravvårdar haft förgyllt text som med tiden har nöts bort.

Text och dekor: Dekor

Med dekor räknar vi permanenta dekorativa inslag på gravvården. Vi har inte tagit med fristående lyktor eller lösa figurer som änglar och småstenar med text.

Text och dekor: Inskription

Transkriberingen av inskriptionerna är gjorda i största möjliga mån så som de står skrivna på vårdarna. Det har dock inte varit möjligt att använda radbrytning så fotografier får bistå med information om radbrytning där det är önskvärt.

Anteckningar:

Här anges vilka gravvårdar som tillhör samma gravnummer när detta är fallet. Vi anger också om vi misstänker att en gravvård är återanvänd och om den har inskription på baksidan. Kyrkoförvaltningens egna utmärkning av gravar som skall bevara anges med två olika skyltar ”KULTURGRAV” samt ”Gravvård bevaras”. Om vården har en sådan skylt är det angett här.

Datering:

Årtalet syftar till gravvårdens tillkomstår. I vissa fall finns det varken årtal på stenen eller information om den/de avlidna i gravboken. Ofta är det flera personer som är begravda under samma gravvård, och då är det inte alltid självklart när vården restes. När det råder osäkerhet kring gravvårdens tillkomstår har vi gjort en stilhistorisk jämförelse med de daterade gravvårdarna och angett det troliga årtalet eller årtiondet för gravvårdens tillkomst.

BildID:

Vissa gravar har flera foton, om de till exempel har inskription dold av växter eller fina detaljer som inte kommer fram på gravvårdens huvudbild. Dessa foton finns sparade i Västmanlands läns museums arkiv. I de fall där en gravvård även har inskription på baksidan finns en anvisning till baksidans bild under rubriken *Anteckning*. Fotona har inte bearbetats i efterhand.

Kulturhistoriskt värde:

Gravvårdarna har delats in i mycket kulturhistoriskt intressanta, kulturhistoriskt intressanta och miljöskapande. I kapitlet *Kulturhistorisk värdering* redovisar vi vilka kriterier som har legat till grund för värderingen och vad som är skillnaden på de olika värderingarna.

Lagar och förordningar

Det finns flera lagar som specifikt berör kyrkogården, främst gäller *Begravningslagen (1990:1144)* och *Kulturmiljölagen (1988:950)*. Begravningslagens sjunde kapitel reglerar äganderätten och ansvaret för gravvårdarna. Det är innehavaren av gravrättens skyldighet att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick (kap. 7, 3 §). Upplåtelse tiden varierar mellan 15 och 50 år. Om någon upplåtelse tid inte har bestämts, varar den i 25 år (kap. 7, 5-6 §). Ett av kraven för förnyelse av gravrätten är att gravplatsen är välvårdad (kap 7, 9 §). Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende, gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren, i detta fall Hällby församling med Tumbo och Råby-Rekarne kyrkliga samfällighet, får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur (kap 7, 8 § och 25-26 §). Upplåtaren kan upphäva gravrätten om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälper vanvården inom ett år (kap 7, 33 §).

Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats (kap 7, 37 §).

Kulturmiljölagens fjärde kapitel skyddar de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkoinventarier och begravningsplatser. Lagen säger att i vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Dessa ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas (kap. 4, 11 §). Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler (kap. 4, 12 §). I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen för att på något sätt väsentligt ändra begravningsplatsen eller några av byggnaderna eller de fasta anordningarna på den. Länsstyrelsen får ställa villkor för ett eventuellt tillstånd (kap. 4, 13 §). Enligt *Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.* kan vissa äldre gravvårdar föras till förteckningen över inventarier av kulturhistoriskt värde om skyddas enligt kulturminneslagens fjärde kapitel 6-10 § (Förordning 1988:1188 19 §).

Sjunde kapitlet i Miljöbalken (1998:808) skyddar kyrkogårdens vegetation och *Plan- och bygglagen* (2010:900) reglerar ärenden som faller utanför den statliga tillsynen genom kulturminneslagen (kap. 9).

Svenska kyrkogårdar genom tiderna

Den historiska genomgången av svenska kyrkogårdar är hämtad från *Ett levande kulturarv. Kyrkogårdar i Växjö stift* (Svenska kyrkan Växjö stift, 2009) och *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (Stad & Land nr 103, 1992).

Medeltiden

Innan kristendomen fick fäste i Sverige var det vanliga att bli gravlagd nära där man bodde; i anslutning till gården eller på ett bygravfält. Efter kristnandet började kyrkor byggas och kort tid efter blev marken kring kyrkan platsen för begravning. Kyrkobyggnaden blev helig genom biskopens invigning, det samma gällde marken kring kyrkan. Vi vet väldigt lite om hur dessa kyrkogårdar såg ut eftersom de har varit föremål för 1000 års användning. Man fortsatte att begrava enligt bytillhörighet, med kvarter eller områden inom kyrkogården avsatta för varje by. Placeringen på kyrkogården markerade också social status, med platserna nära kyrkan avsatta för socknens sociala toppskikt. Under 1200-talet började man tro att ondska kom från norr och man slutade begrava människor norr om kyrkan. Det viktigaste var dock att begravas inom kyrkogårdens gränsar; skillnaden mellan vigd och ovigd mark ansågs viktigt för livet efter döden och murar byggdes för att avgränsa den heliga jorden.

De flesta gravarna från det kristna Sveriges första århundranden var troligen omärkta eller märkta med en liten sten eller sticka. Det finns bevarade vårdar från denna tiden, men de är alla resta över rika eller viktiga män och är inte representativa för hur de flesta vårdar såg ut. De vanligaste materialen använda för dessa gravvårdar var kalk- och sandsten eftersom de är lättarbetade bergarter. Från början var dekoren och inskriptionerna präglade av den förkristna tidens estetik, men efterhand blev den vanligaste dekoren ringkors eller hjulkors.

Från reformation till industrialism

Reformationen innebar få förändringar på kyrkogården. Katolska ceremonier och processioner försvann, men begravningsskicket var i stort sett det samma. Under stormaktstiden på 1600-talet blev det allt vanligare att gravsätta inflytelsesrika människor inne i kyrkobyggnaden, vilket gav upphov till påträngande liklukt i kyrkan. Både kyrkan och riksdagen förespråkade ett slut på begravningar i kyrkan, men det var först 1815 att en begravningsreform förbjöd företeelsen helt. Även ute på kyrkogården var liklukten påtaglig. Under 1700-talet började man plantera träd på kyrkogårdarna i tron att det kunde reducera lukten. Under 1600- och 1700-talen fortsatte man att främst använda kalk- och sandsten som material för gravvårdar, men i flera bruksområden blir smidesjärn och gjutjärn vanliga material. Som under medeltiden är de flesta bevarade vårdarna från rika familjer, så det är de övre skiktens minnesmärken vi har kunskap om. De är över lag större, mera påkostade och rikare dekorerade än de medeltida.

Bild 2. Medeltida hjulkors från Järsnärs kyrka Jönköping län.

Bild 3. Äldre gravvårdar, trol. sekelskifte 1600- 1700-tal. Dannäs kyrka, Jönköping län.

Under 1800-talet växte Sveriges befolkning explosionsartat, särskilt i städerna. Med befolkningsväxten kom problemet med överfyllda kyrkogårdar. Mot 1800-talets slut blev det allt vanligare att anlägga nya begravningsplatser utanför stadsgränsen. Nya ideal och riktlinjer för begravningsplatser gjorde att de fick det parklika utseendet vi ser idag. Trädplanteringen fortsatte, nu enligt lag, och trädkranser och prydliga alléer växte fram. Gravarna lades i regelbundna kvarter, avskilda med gångar. Kring sekelskiftet 1800-1900 nådde dessa idéer även landsbygdens kyrkogårdar, och de flesta genomgick gestaltungsreformer med trädplantering och prydlig kvartersindelning. Många utvidgades för att ge plats åt den växande befolkningen.

Under denna tiden dök skicket med allmänna gravar och köpegravar upp. Det förstärkte de sociala skillnaderna på kyrkogården, med köpegravarna i de bästa områdena närmast kyrkan och alléerna. De allmänna gravarna doldes bakom köpegravar eller långt bort på kyrkogården. De allmänna delarna kallades för allmänna linjen, allmänna varvet eller linjegravar, eftersom de avlidna begravdes i linje eller varv i den takt de dog.

De rikas gravvårdar blev allt mer monumentala och prångande. Svart, polerad granit var ett populärt material. Det var stor variation i höjd och bredd, med många obelisker, tempelgavlar och stora urnor. Den påkostade dekorationen spridde sig också till gravarna, och många gravar från den här tiden har inhängningar av buxbomhäckar eller gjutjärnsstaket. De fattiga gravarna, däremot, hade sällan någon annan gravvård än en trästicka. Våldigt många gravar var grusgravar, och ofta kunde hela kyrkogårdar vara gruslagda.

Den funktionella och demokratiska kyrkogården

Efter några decennier med mycket påkostade gravvårdar svängde pendeln. Sekelskiftets gravplatser blev ansedda som dekadenta, och man förespråkade enkla och anspråkslösa gravar. Under 1930-talet infördes begränsningar i gravvårdarnas höjd, de fick sällan vara högre än 60 – 100 centimeter. Det hände att man svarade med låga och mycket breda vårdar, men överlag gick man mot en återhållsam gravvårdestetik. Från 1940-talet och framåt blev kyrkogården mera funktionell och demokratisk. Inhängningar av gravar blev förbjudet, istället skulle det vara en enhetlig grasmatta över alla gravarna. Under denna period började många av de grusgravar som fanns på Tumbo kyrkogård göras om till gräsgravar men med bibehållen stenkant. De flesta gravvårdarna var mellan 50 och 70 centimeter höga, och ofta planterades strama buxbomhäckar bakom gravarna för att bilda en enhetlig fond. Systemet med köpegravar och allmänna gravar upphörde för att göra kyrkogården mer demokratisk.

Den klasslösa kyrkogården nådde sin kulmen med minneslunderna som blev vanliga från 1960-talet och framåt. Begravning på en minneslund sker helt anonymt och inga vårdar eller andra minnesmärken blir resta över individer. Istället finns det ofta någon form utav gemensamt minnesmärke; en fontän, staty eller liknande.

1990 års begravningslag överförde bestämmanderätten över gravvårdarnas utformning till gravrättsinnehavaren så länge man håller sig inom ”god gravkultur” (Begravningslagen (1990:1144) kap 7 26 §). Lagändringen har inneburit att vi från och med 1990-talet har vi fått mer individualistiskt formade gravvårdar.

Bild 4. Gravvård från förra sekelskiftet med hög obeliskform i svart. Bild-ID Vlm_trrEHW-225

Bild 5. Gravvård från 1976. Typisk för 1970-talet med låg, bred form i röd granit. Bild-ID Vlm_trrSB-111

Tumbo kyrkogård ur ett historiskt perspektiv

Tumbo socken

Tumbo socken ligger i Rekarnebygden som räknas till ett av de tidigast kristnade områdena i Mellansverige. Sockenindelningen kan ha varit utvecklad redan under 1000-talet.

Tumbo socken består av en flack, öppen slättbygd som omges av småbruten odlingsbygd vid inre Mälaren. Namnet Tumbo är tolkat som Tunabornas kyrka. Strax norr om kyrkan ligger Husby by, i vilken en av gårdarna heter Tunagården. Såväl namnet Tuna som Husby har anknytning till centralmaktens administration under yngre järnålder och tidig medeltid.

I Tumbo socken finns cirka 1 700 registrerade fornlämningar. Spridda rösegravar från bronsåldern förekommer, men huvuddelen av alla fornlämningar ligger inom de 23 gravfält, som till största delen troligen tillhör yngre järnåldern. Mellan Tumbo kyrka och Husby by ligger ett av Sveriges största gravfält av högtyp, omfattande omkring 480 gravar. På fornborgen Bogsten finns husgrundsterrasser.

I Tumbo kyrka har sammanlagt sju stycken runstenar påträffats inmurade i kyrkans murar. Det är fler än i någon annan kyrka i Södermanland. En av dessa stenar satt på 1600-talet som tympanon vid kyrkans sydportal. Idag är bara ett fragment bevarat, men stenen har troligen utgjort en del av ett gravmonument från yngre bronsåldern.

Kyrkomiljön

Tumbo kyrka är en välbevarad romansk, medeltida kyrka med bevarad absid, vilket är unikt i Södermanlands län. De påträffade runstenarna visar på området betydelse under yngre järnåldern. Kyrkan består av ett enskeppigt långhus med kor och absid i öster, torn i väster, vapenhus i söder och sakristia i norr. Kyrkan har ett bevarat medeltida murverk i samtliga byggnadsdelar. Kyrkans långhus uppfördes någon gång efter år 1150. Senare under medeltiden tillbyggdes en sakristia invid korets norra sida, ett vapenhus invid långhusets södra sida. Tornet byggdes även på och försågs med en hög spira. År 1734 revs tornspiran och delar av tornets murar. Den nuvarande tornöverbyggnaden uppfördes på 1740-talet. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i brutet vitt, med slätputsade fönster- och dörromfattningar. Kyrkans sadeltak och tornöverbyggnaden har skivtäckning av kopparplåt.

Söder om kyrkan ligger Tumbo Kaplansgård. Gården har tillkommit i tre olika byggnadsetapper under tre århundraden, från omkring 1630 till början av 1800-talet. Till Kaplansgården hör en Magasinsbyggnad och Lillstuga. I kyrkomiljön norr om kyrkan ingår även ett kyrkstall från 1891 samt två äldre timrade, rödfärgade byggnader.

Kyrkogården

Tumbo kyrka omges av en kyrkogård med en i huvudsak kallmurad bogårdsmur. Innanför muren växer en trädkrans av lövbärande träd. Två murade, vitputsade stigluckor av medeltida ursprung med järngrindar leder in till den äldsta delen av kyrkogården, en grind i söder och en grind i norr. Den södra stigluckan innehöll tidigare en talarstol från vilken talaren syntes i en glugg in mot kyrkogården.

Vid den nordöstra delen av den gamla kyrkogården finns en inkörsport med trägrindar. På kyrkogården är fem runstenar uppställda. Ytterligare en runsten är inmurad i vapenhusets västra mur. En stenkista vid långhusets östra hörn påträffades 1966. Graven är troligen från 1200-talet och den gravlagde var en kvinna. Graven är klassad som fornminne.

Kyrkogårdens utvidgning i söder inramas också av en kallmurad bogårdsmur med en trädkrans av björkar innanför. Vid ingången från söder står två murade, putsade grindstolpar med svartmålade järngrindar. Grindstolparna har kopparplåtklädda tälttak. På grindarna står årtalet 1922 angivet, vilket troligen daterar utvidgningen av kyrkogården.

Kyrkogårdens gravkvarter är samtliga gräsbevuxna. Under senare delen av 1900-talet har nästintill alla grusgravar ersatts med gräs som ytmaterial. Flera gravplatser inramas av stenramar som är rester efter tidigare grusgravar. Kvarteren avgränsas av grusade gångar alternativt gångar av kalksten. På den äldre delen av kyrkogården är gravvårdarna orienterade i nordsydlig riktning medan de på den utvidgade södra delen är orienterade i östvästlig riktning samt utmed gångarna.

Tumbo kyrkas långhus och vapenhus. Stenkistan från 1200-talet syns intill fasaden till höger i bild. BildID: Vlm_trrSB-206.

Kvartersbeskrivning av Tumbo kyrkogård

TGK- Tumbo Gamla Kyrkogård

Den ursprungliga kyrkogården omringar kyrkan och är i samtliga vädersträck anlagt med gravar. Samtliga delar är gräsbevuxna. Kvarteren avgränsas av grusade gångar alternativt gångar av kalksten. Gravkvarteren är orienterade i nordsydlig riktning med gravvårdar som vetter som öst eller väst i de allra flesta fall. En kvartersindelning saknas på den äldre delen av kyrkogården varför vi har gjort en egen indelning av den äldre delen i tre delar för att kunna karaktärisera och föreslå riktlinjer för framtida användning på ett tydligt sätt.

TGK 1

Omfattar området norr om kyrkan med gravarna 1-252 samt urnkvarter E. Gravvårdarna står tätt i östra delen i anslutning till urnkvarteret. Västra delen mot muren är glesare och vissa gravar har kvar stenramar från den före detta grustäckningen. I norra delen av kvarteret, norr om gången och intill norra muren finns högre och äldre gravvårdar. Flera av dessa vårdar har högt kulturhistoriskt värde. Övriga delen av kvarteret har gravvårdar från 1900-talets senare hälft. Stenarna står tätare och är lägre. Höjden gravvårdarna på mellan 40 och 80 cm och har de har fri utformning.

TGK 2

Kvarter på äldre delen av kyrkogården söder om kyrkan längs hela södra bogårdsmuren. Här finns en stor blandning av gravvårdar som skiljer sig i både höjd, bredd och utförande. Flera gravplatser som tidigare varit grusgravar finns här samt de enda kvarvarande fyra grusgravarna.

TGK 3

Omfattar området öster om kyrkan med gravarna 409-570 samt urnkvarter C och D. Här består gravvårdarna av låga stenar som samlats till sydvästra delen. Gravvårdarna saknar stenramar och större planteringar och häckar och gravvårdarna står i raka linjer. Mot bogårdsmur och norrut är det öppen gräsmatta och glesare med stenar. De bakre raderna mot muren är före detta linjegravar från 1930-tal fram till 1970-tal.

TNK- Tumbo Nya Kyrkogård

Kyrkogården utvidgades under 1920-talet åt söder med en terrassering åt sydväst. Mellan terrasserna leder stentrappor med svartmålad järnräcken. Samtliga av kyrkogårdens gravkvarter är gräsbevuxna. Gravkvarteren är orienterade i östvästlig riktning samt utmed gångarna. Här finns stor koncentration av gravar från 1920-talet och 1930-talet. Gravvårdarna står glest eller upplevs som glest eftersom många av dem har låga och breda stenvårdar samt stankanter. Ett urngravkvarter anlades på 1960-talet mitt i den sydöstra terassen. I övrigt är samtliga kistgravar före detta grusgravar. Gravvårdarna har varierat utseende och höjd. Ett nytt urnkvarter är anlagt i nordöstra delen av nya kyrkogården. Här står vårdarna tätt med plats för flera i framtiden.

Askgrav

En askgravplats ligger söder om den nya kyrkogården i anslutning till muren. En minneslund anlades 1997 och kompletterades med en askgravplats 2007.

Kulturhistorisk värdering

Alla kyrkogårdar har ett kulturhistoriskt värde, så även Tumbo kyrkogård. De har samhällshistoriskt värde eftersom de visar hur vi mindes och minns våra döda. De har ett lokalhistoriskt och personhistoriskt värde, eftersom gravvårdarna vittnar om fattigdom och rikedom, sociala skikt och viktiga personer från bygden. De har estetiska värden, arkitektoniska värden och miljöskapande värden. Även om begravningskultur och uppfattningar om estetik har ändrats, så har kyrkogårdarna i stort sätt använts på samma sätt i tusen år. Detta i sig ger ett högt värde genom det oförändrade bruket.

Kriterier för kulturhistorisk värdering

Vid den kulturhistoriska värderingen av kyrkogården har vi använt Axel Unnerbäck's *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* från 2002. Vid värderingen av gravvårdarna har vi även använt Centrala Gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* (handboken) från 2007. Enligt handboken ska inte gravvårdar yngre än 30 år tas med i värderingen, då de ligger för nära oss i tid för att vi ska kunna göra en relevant värdering av kulturhistoriskt värde. Det finns dock några undantag där yngre gravvårdar har värderats där värden besitter tydliga kulturhistoriska värden.

Kriterier ur handboken

Handboken listar följande kriterier för värdering av gravvårdar:

”Alla gravanordningar tillkomna före mitten av 1800-talet bör bevaras eftersom de är hantverksprodukter från tiden före den industriella serietillverkningen.

Gravanordningar från mitten av 1800-talet till funktionalismens genombrott på 1930-talet bör ägnas särskild uppmärksamhet eftersom det även under denna tid finns en hantverksliknande tradition.

Bevarandevärda är gravvårdar som

- är unika
- är representativa för sin tid – helst i grupsamverkan
- ingår i en arkitektoniskt uppbyggd del av kyrkogården

Alla gjutjärnskors och –staket, smideskors, –staket och –kedjor bör skyddas eftersom de utgör en försvinnande liten rest av en unik konstruktionsperiod på kyrkogårdarna.

Gravvårdar av lokalt material eller med unikt hantverk/tillverkningssätt bör skyddas.

Var också observant på lokala skötseltraditioner som till exempel mönsterkrattning och granrissmyckning men också på traditionella planteringar som sorgeträd (träd med hängande form) och buxbomshäckar.”¹

Utifrån dessa kriterier har vi valt ut gravvårdar som är kulturhistoriskt värdefulla. Dessa har vi delat in i två kategorier, mycket värdefulla och värdefulla. Handboken beskriver skillnaden mellan dessa kategorier:

¹ CGK, 2007, s 10

Mycket värdefull: utgör de gravanordningar som har kulturhistoriskt värde och verkligen ska bevaras när gravrätten upphör. De får inte återanvändas.

Värdefull: avser de gravvårdar som har kulturhistoriskt värde och som är värda att bevara med hänsyn till kulturmiljön på hela begravningsplatsen eller betydelsefulla för en avdelning eller tidsepok inom begravningsplatsen och som kan återanvändas, utan eller efter försiktig omarbetning.

Övriga: utgörs av gravvårdar som inte är av kulturhistoriskt värde. Det finns således inga skäl för bevarande eller återanvändning av gravvårdarna. De kan bortföras men av miljöhänsyn eller andra skäl kan de återanvändas.”²

Gravvårdarna utpekade som mycket värdefulla får alltså inte återanvändas, flyttas eller skadas. För ändring av dessa krävs tillstånd från länsstyrelsen.

För de värdefulla gravvårdarna gäller allmän beaktning av det kulturhistoriska värdet. De får flyttas eller återanvändas, men på grund av deras kulturhistoriska värde rekommenderas att de står kvar i befintligt skick och utseende.

De övriga gravvårdarna har inte kulturhistoriskt värde idag utifrån värderingskriterierna, men det betyder inte att de inte bär på värdefull information eller är miljöskapande för kyrkogården i stort. Många av dem kan mycket väl räknas som kulturarv i framtiden. Det rekommenderas därför att även dessa får stå kvar i möjliga mån, givet att det inte är platsbrist på kyrkogården.

Kriterier ur *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*

Axel Unnerbäcks system för kulturhistorisk värdering bygger på olika grundmotiv som talar för ett bevarande av byggnaden eller anläggningen. Dessa grundmotiv har han delat in i två grupper: dokumentvärde, vilket innebär så kallade ”objektiva” egenskaper som bär på kunskap om något, och upplevelsevärde, vilket är en mera subjektiv värdering av den upplevelse byggnaden eller anläggningen ger.

Till dokumentvärden sorteras grundmotiven byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, patina, arkitekturhistoriskt värde, samhällshistoriskt värde, socialhistoriskt värde, personhistoriskt värde och teknikhistoriskt värde.

Till upplevelsevärden hör arkitektoniskt värde, konstnärligt värde, patina, miljöskapande värde, identitetsvärde, kontinuitetsvärde, traditionsvärde och symbolvärde.

Alla dessa värdena kan förstärkas genom de övergripande motiven kvalitet, autenticitet, pedagogiskt värde, sällsynthet och representativitet.

Gravvårdar

Handbokens kriterier för kulturhistorisk värdering av gravanordningar är här anpassade för att göra dem mera tillämpningsbara på Tumbo kyrkogård. Vi har dessutom lagt till kriterier från Unnerbäck värderingssystem. Nedan följer de kulturhistoriska värdemotiven vi har

² CGK, 2007, s 11

kunnat identifiera bland gravvårdarna. Vi förklarar vad värdena innebär och ger exempel på gravar som möter dem.

Alla gravvårdar före 1900

Handboken framhåller att ”alla gravanordningar före mitten av 1800” bör bevaras och att ”gravanordningar från mitten av 1800-talet till funktionalismens genombrott på 1930-talet” bör ägnas särskild uppmärksamhet. Tumbo kyrkogård utvidgades under 1920-talet. De cirka 25 gravar som finns kvar på gamla kyrkogården från tiden innan utvidgningen har vi bedömt ha kulturhistoriskt värde.

Gravanordningar av järn

Eftersom det inte har funnits järnbruk i Tumbo socken har det heller inte funnits en tradition för järnkors på kyrkogården. Det finns dock några exempel på kors på Tumbo kyrkogård, och de äldre av dessa har bedömts som mycket kulturhistoriskt värdefulla. De utgör en försvinnande liten rest av en unik konstruktionsperiod på kyrkogårdarna och har således högt teknikhistoriskt värde.

Gravvårdar som är unika

Gravvårdarna kan vara unika av olika skäl, till exempel är de äldsta gravvårdarna unika eftersom det är så få kvar av dem. Gravvårdar kan också vara unika på grund av den avlidnas vision om en konstnärlig gravvård.

Gravvårdar som är representativa för sin tid

I stort sett alla gravvårdar kan sägas vara representativa för sin tid, eftersom varje tid har sin smak, sina traditioner, sina regler om vårdarnas storlek.

Gravvårdar rest över viktiga personer

Vissa personers gravvårdar har ett självklart högt personhistoriskt värde; Greta Garbos grav på Stockholms skogskyrkogård är ett exempel på en till utseendet anspråkslös gravvård som får sitt värde genom personen den är rest över. Även lokalkändisar eller andra personer som på något sett har varit viktiga för bygden kan ge en vård ett personhistoriskt värde. De får ofta ett starkt symbolvärde då många i och även utanför församlingen känner till den avlidna eller har haft en relation med denna.

”Fattiggravar” och allmänna linjen

Fattiggravar och gravar som tillhör allmänna linjen har höga samhällshistoriska värden då de då de är resta över personer som ofta försvinner från historien. Deras värden förstärks genom gruppverkan och hur de är placerade på kyrkogården.

Framtida hantering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

De gravvårdar på Tumbo kyrkogård som bedömts vara mycket kulturhistoriskt värdefulla samt kulturhistoriskt värdefulla samt övriga beskrivs i bild och text i Bilaga 1-3.

Bilaga 1, som innehåller de mycket kulturhistoriskt intressanta gravarna, bör fastställas av kyrkorådet. Denna förteckning skall komma Länsstyrelsen i Västmanlands län samt Västerås stift tillhanda genom samråd eller som remiss.

Gravvårdarna som är mycket värdefulla ska underhållas och vårdas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Gravvårdarna som är kulturhistoriskt värdefulla bör underhållas och vårdas. Gravanordningar som tillfallit upplåtaren (församlingen) och som bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ska enligt kulturmiljölagen, KML, räknas som fast anordning på begravningsplats. De omfattas då av 4 kap. 12-14 §§ KML, dvs tillståndsplikt gäller för väsentliga ändringar. Kyrkoantikvarisk ersättning kan utgå för vård av dessa gravvårdar, efter beslut från stiftet.

En arbetsgrupp bör utses för att fortsätta arbetet med den kulturhistoriska inventeringen. Lokal kunskap kan leda till att flera gravvårdar utpekas som kulturhistoriskt värdefulla ur personhistoriskt eller lokalhistoriskt synpunkt. I takt med att gravvårdarna blir äldre kan deras kulturhistoriska status ändras; en regelbunden översyn är nödvändig för att bevara och förvalta kyrkogårdens kulturarv. Vissa gravar kan föras upp på en "väntelista" om dessa gravar bedöms kunna tas upp på listan över mycket värdefulla gravvårdar i ett senare skede när gravrätten tillfaller upplåtaren. Även denna lista kan skickas till länsstyrelsen för kännedom.

De gravar som återfinns i bilaga 2, de kulturhistoriskt intressanta gravarna, kan bevaras av hänsyn till kulturmiljön och kan t ex återanvändas på ursprunglig plats. Tillståndsplikt enligt KML gäller inte för dessa gravanordningar utan åtgärder kan beslutas av kyrkorådet.

Riktlinjer för framtida hantering av kvarter

TGK 1

I norra delen av kvarteret, norr om gången och intill norra muren finns högre och äldre gravvårdar. Flera av dessa gravar har kulturhistoriskt värde och här bör ej nya gravar anläggas. Övriga delen av kvarteret kan med kompletteras med gravar med fri utformning.

TGK 2

Här finns en stor blandning av gravvårdar som skiljer sig i ålder, höjd, bredd och utförande. Flera av de gravvårdar som vi har bedömt som kulturhistoriskt värdefulla återfinns i detta kvarter. På flera av dessa är det dock inte i gravvården som det kulturhistoriska värdet återfinns utan i den stensättning som omgärdar graven. Dessa får återanvändas men med bibehållen stensättning. Framtida användningar av gravplatser här bör utföras med eftertanke så kvarterets variation bibehålls.

TGK 3

I norra delen där enklare stenar finns kvar från allmänna linjen bör man vara restriktiv med nya gravar. Nya gravar bör lokaliseras mot den södra delen alternativt anlägga ytterligare ett tydligt urngravkvarter.

TNK- Tumbo Nya Kyrkogård

De äldre gravvårdarna har ett varierat utseende och skiljer sig mellan höga gravnaturstenar och liggande breda vårdar. En koncentration av de äldsta och värdefulla vårdarna återfinns längs den norra gången mellan de två grindarna. Här har samtliga gravar fått högt värde och bör bevaras och inte kompletteras med nya. Även de gravar som ligger längs gången från kyrkogårdens entré fram till kyrkans vapenhus har fått ett högt värde. Samtliga rester efter grusgravar i form av stenramar bör sparas och återanvändas. I övrigt kan TNK i fortsättningen kompletteras med valfritt utformade gravvårdar så kyrkogården förändras med sin samtid och bidra till en framtida dynamisk begravningsplats.

Litteratur och källor

Bebyggelseregistret, <http://www.bebyggelseregistret.raa.se>, (Hämtad 2015-09-30)

Bengtsson, Rune. 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad & Land nr 103. Sveriges lantbruksuniversitet. Alnarp.

Ekström, Gunnar. 1949. *Västerås stifts herdaminne. 1. Medeltiden och reformationstiden, 2. Återstående församlingar*. Västerås stifts herdaminneskommitté. Västerås.

Jonsson, Magdalena. 2009. *Ett levande kulturarv. Kyrkogårdar i Växjö stift*. Svenska kyrkan Växjö stift. Växjö.

Ståhl, Harry. 1985. *Ortnamn i Västmanland*. Almqvist & Wiksell Förlag AB. Kristianstad. *Ett levande kulturarv. Kyrkogårdar i Växjö stift* (Svenska kyrkan Växjö stift, 2009) och *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (Stad & Land nr 103, 1992).

Administrativa uppgifter

<i>Västmanlands läns museums dnr:</i>	VLM 120056
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Tumbo 1:1
<i>Landskap:</i>	Södermanland
<i>Län:</i>	Södermanland
<i>Socken:</i>	Tumbo
<i>Kommun:</i>	Eskilstuna
<i>Ägare-beställare:</i>	Hällby församling med Tumbo och Råby-Rekarne
<i>Antikvarisk dokumentation:</i>	Västmanlands läns museum Sara Bäckman Ellen Holtermann Wiig Karlskatan 2 722 14 Västerås Tele: 021-39 32 22

– en del av Landstinget Västmanland

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-87828-11-9